

A Discourse-Pragmatic Study of *in* & *ân* (this & that) in Daily Persian Conversations

Vol. 13, No. 2, Tome 68
pp. 587-621
May & June 2022

Ramazan Ramazanpour¹ , Mohammad Amouzadeh^{2*} , & Hadaegh Rezaei³

Abstract

Three types of meaning i.e., propositional, textual and interpersonal were acknowledged for language in the tradition of functional studies. In light of such approach, this study aims: 1) to describe different types of meanings of *in* (this) and *ân* (that) in Persian and, 2) to show that how basics of grammaticalization can be applied to provide a synchronic survey of the semantic variety of the aforementioned deictic expressions as discourse markers in Persian. On the basis of grammaticalization in terms of Traugott & Dasher (2002), this paper examines the different uses of these linguistic elements by looking at their propositional, textual and interpersonal meanings. The analysis indicates that *in* & *ân* are used exophorically, anaphorically and textually in their referential meaning and also used in the bridging contexts. Moreover, the investigation shows unlike *ân*, the semantic changes of *in* extends beyond the bridging contexts. So *in* (this) as a discourse marker, functions textually, subjectively and inter-subjectively. Grammaticalization of the deictic expressions supports Traugott & Dasher's clines. However, indexicalizing speaker's spatial aspects, *in* & *ân* have impersonal subjective meaning. Therefore, Traugott & Dasher's semantic cline, should be modified in way of impersonal subjective > personal subjective > inter-subjective to describe the behavior of these linguistic elements in this respect.

Keywords: Bridging contexts, Grammaticalization, Discourse markers, (inter) Subjectivity

Received: 28 June 2020
Received in revised form: 24 November 2020
Accepted: 18 January 2021

1. PhD Candidate in General Linguistics, University of Isfahan, Isfahan, Iran;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5141-7151>

2. Corresponding author: Sun Yat-sen University, China/ Professor of Linguistics, University of Isfahan, Isfahan, Iran; Email: amouzadeh@fgn.ui.ac.ir,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8964-79-67>

3. Assistant Professor of Linguistics, University of Isfahan, Isfahan, Iran;

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9541-7551>

1. Introduction

Although studying different uses and semantic development of deictic expressions in Persian seems to be perceptible at first, it is not that much easy to convey the sheer complexity of the situation. This paper tries to study different pragmatic and semantic dimensions of these linguistic expressions on the basis of grammaticalization, which is essentially a diachronic concept. Using samples of *in* (this) and *ân* (that) in daily Persian conversations, this study aims: 1) to describe different types of their meanings and, 2) to show that how basics of grammaticalization can be applied to provide a synchronic survey of the semantic variety of the aforementioned deictic expressions as discourse markers in Persian.

2. Literature Review

Most studies pertaining to deictic expressions *in* (this) and *ân* (that) in different languages emphasizes their role in expressing speaker's attitudes and feelings and also discourse management in addition to their propositional meaning (Perera & Strauss, 2015, p.36).

Persian researchers (Amid, 1963, Moeen, 1995, Sadri & Hakami, 2002, Moshkvar, 1971), adopting a traditional approach and insisting upon the concept of referentiality, commonly declared that *in* and *ân* are used to refer to near and distant respectively. However, what has been ignored in such studies was that they just paid attention to their referential meanings at sentence level and did not cover the discourse-pragmatic dimensions.

3. Methodology

The data of this study were obtained from fifteen hours of daily Persian conversations in a one-year period. From the mentioned corpus, 260 cases of using the deictic expressions *in* and *ân* were identified from different

situations and in various constructions. To conduct this research, all 260 cases were first categorized into propositional, textual, and interpersonal meanings, following Halliday (1970, 1979), Traugott (1982), and Brinton (1996). Different uses of the deictic expressions were then classified based on the classification proposed by Halliday and Hassan (1976), Lyons (1977), Fillmore (1982), Levinson (1983, 2004) and Diessel (1999) in terms of propositional meaning. After that, according to Heine (2002), items that simultaneously had a propositional meaning at the sentence level as well as discourse meanings (textual and interpersonal) were categorized into bridging contexts. Continuing to examine the types of meanings and uses of the expressions, the cases that functioned as a discourse marker were identified and were put in textual, personal and interpersonal categories based on the concepts presented. Lastly, their semantic variations were examined based on the views of Traugott and Dasher (2002), analyzed from the perspective of synchronic grammaticalization and the proposed clines of these developments were presented.

4. Results

The analysis indicates that *in* & *ân* are used exphorically, anaphorically and textually in their referential meaning and also used in the bridging contexts to function for the retrieval of linguistic information, projection, feeling and emotion expression, avoidance of unpleasant concepts and referent identification. Moreover, the investigation shows unlike *ân*, the semantic changes of *in* extends beyond the bridging contexts. So *in* as a discourse marker, textually has a function in changing the topical trends and creating a pause to formulate the upcoming discourse. It is subjectively used to designate and emphasize the upcoming discourse and to create a contrast and inter-subjectively functions in speech acts such as requesting, asking and advising. Grammaticalization of the deictic expressions supports Traugott & Dasher's clines. However, indexicalizing speaker's spatial aspects, *in* & *ân*

have impersonal subjective meaning involving the grammaticalization process. Therefore, Traugott & Dasher's semantic cline, should be modified in way of impersonal subjective > personal subjective > inter-subjective to describe the behavior of these linguistic elements in this respect. In sum, the current study used a descriptive-analytical methodology to describe the discourse-pragmatic aspects of *in* & *ân* and indicated that these linguistic elements have different types of uses which the notion of grammaticalization (e.g. Traugott and Dashar, 2002; and Brinton, 2008) provide a solid theoretical framework to describe and analyze these expressions as discourse markers in Persian. In sum, the current study used a descriptive-analytical methodology to describe the discourse-pragmatic aspects of *in* & *ân* and indicated that these linguistic elements have different types of uses which the notion of grammaticalization (e.g. Traugott and Dashar, 2002; and Brinton, 2008) provide a solid theoretical framework to describe and analyze these expressions as discourse markers in Persian.

دوماهنامه بین‌المللی

۱۳، ش ۲ (پیاپی ۶۸)، خرداد و تیر ۱۴۰۱، صص ۵۸۷-۶۲۱

مقاله پژوهشی

<http://dori.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.8.0>

ابعاد کاربردشناختی و گفتمانی عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» در گفت‌وگوهای روزمره زبان فارسی

رمضان رمضان‌پور^۱، محمد عموزاده^{۲*}، حدائق رضایی^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان‌شناسی همگانی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران؛

۲. دانشگاه سون یات سن، چین/استاد گروه زبان‌شناسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران؛

۳. استادیار گروه زبان‌شناسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران؛

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۴/۰۸

چکیده

در سنت مطالعاتی نقش‌گرایانه برای زبان سه کارکرد گزاره‌ای (مفهومی)، متنی و بین‌فردی ملحوظ شد. در راستای این رویکرد، پژوهش حاضر بر آن است معانی مختلف «این» و «آن» را در فارسی توصیف کرده، و نشان دهد چگونه مبانی دستوری‌شدگی می‌تواند برای بررسی هم‌زمانی تنوع معنایی این عناصر زبانی به‌منزله نقش‌نمای گفتمانی به‌کار بسته شود. به این منظور، با استناد به الگوی نظری برخی زبان‌شناسان (Traugott & Dasher, 2002) از ابزار و مفاهیم این نظریه بهره گرفته شد و انواع کاربرد این عناصر زبانی در سه بافت گزاره‌ای (مفهومی)، انتقالی و گفتمانی تحلیل شد. تحلیل داده‌ها، نشان می‌دهد «این» و «آن» در معنای گزاره‌ای - مفهومی به‌صورت برون‌زبانی، مرجع‌داری و متنی و همچنین در بافت‌های انتقالی برای بازیابی اطلاعات زبانی، فرافکن اشاره‌ای، بیان عواطف و احساسات، اجتناب از بیان صریح مفاهیم ناخوشایند و تشخیص مدلول به‌کار گرفته می‌شود. بررسی داده‌ها همچنین نشان می‌دهد، دستوری‌شدگی «این»، پس از بافت‌های انتقالی ادامه یافته و به‌منزله نقش‌نمای گفتمانی در تغییر روند موضوعی گفتمان و ایجاد وقفه برای صورت‌بندی بخش آتی گفتمان (متنی)، برجسته‌سازی و تأکید روی بخش آتی گفتمان و ایجاد تقابل و بیان ارزیابی (ذهنی) و در بیان درخواست، پرسش و توصیه (بین‌ذهنی) به ایفای نقش می‌پردازد. تنوع معنایی و دستوری‌شدگی و عناصر مذکور گرایش تغییرات معنایی تراگوت و داشیر را تأیید می‌کند. بالاین‌حال، عناصر مذکور با توجه به اینکه در آغاز فرایند دستوری‌شدگی از معنای ذهنی برخوردارند، طیف غیرذهنی < ذهنی > بین‌ذهنی تراگوت و داشیر (2002)

Email: amouzadeh@fgn.ui.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

نمی‌تواند روند تغییرات معنایی عناصر مذکور را به‌درستی توصیف کند. لذا، طیف مذکور به‌صورت ذهنی غیرشخصی < ذهنی شخصی > بین‌ذهنی پیشنهاد می‌شود. در مجموع، پژوهش نشان داد عبارات زبانی مذکور دارای تنوع معنایی و کاربردی بوده که اصول دستوری‌شدگی می‌تواند این پدیده را به‌خوبی توضیح دهد.

واژه‌های کلیدی: بافت‌های انتقالی، دستوری‌شدگی، نقش‌نمای گفتمان، (بین‌ذهنی‌شدگی).

۱. مقدمه

یکی از عناصر زبانی پرکاربرد در موقعیت‌های زبانی مختلف عبارات اشاره‌ای است. اهمیت این عناصر در موقعیت‌های گفتاری به حدی است که برقراری و استمرار تعامل موفق میان سخنگویان یک زبان، اساساً بدون کاربرد این عبارات امکان‌پذیر نیست. به‌عبارتی، پرهیز از به‌کارگیری «این» و «آن» به‌منزلهٔ دسته‌ای از این عناصر روند عادی ارتباط زبانی را مختل می‌سازد. بررسی کاربرد و تحولات معنایی این عبارات، علی‌رغم آنکه در نگاه اول ساده و ملموس به‌نظر می‌رسد، در ابعاد مختلف پیچیدگی‌هایی دارد. مطالعهٔ حاضر تلاش دارد ابعاد مختلف کاربردی و معناشناختی این عبارات را طبق مفهوم دستوری‌شدگی^۱ بررسی کند.

یکی از طبقه‌بندی‌های شناخته‌شده و تأثیرگذار در زمینهٔ عبارات اشاره‌ای «this» و «that» طبقه‌بندی کم و بیش مشابه‌ای است که هلیدی و حسن^۲ (1976)، لاینز^۳ (1977)، فیلمور^۴ (1982)، لوینسون^۵ (1983، 2004) و دیسل^۶ (1999) ارائه کرده‌اند. بر مبنای این دسته‌بندی سنتی، که بر معنای مفهومی^۷ - گزاره‌ای^۸ این عناصر متمرکز است، تنوع معنایی و کاربرد این عبارات به‌صورت برون‌زبانی^۹؛ ارجاع ایمائی^{۱۰} و نمادین^{۱۱}، مرجع‌داری^{۱۲} و اشارهٔ متنی^{۱۳} ارائه شده است. لاینز (1977, p. 668) اشارهٔ متنی را دارای تنوع بیشتری می‌داند و این کاربرد را به دو دستهٔ اشارهٔ متنی غیرمحض^{۱۴} (ارجاع به جنبه‌های معنایی یا گزاره‌ها) و اشارهٔ متنی محض^{۱۵} (ارجاع به جنبه‌های غیرمعنایی یا صورت‌های زبانی) را طبقه‌بندی می‌کند.

در مورد تحولات زبانی از منظر دستوری‌شدگی، لیچتن‌برک^{۱۶} (1991) و فیشر^{۱۷} و همکاران (2000)، با رویکردی سنتی، تغییرات زبانی را فرایندی تدریجی و تاریخی می‌دانند و معتقدند روشن ساختن جنبه‌های مختلف این فرایند مستلزم بررسی تحولات عناصر زبانی از منظر

در زمانی است. با این حال، تراگوت و هاینه (1991)، تراگوت و داشیر (2002)، برینتون^{۱۸} (2008) و هاینه و دیگران (زیر چاپ) اصول و مفاهیم حاکم بر دستوری‌شدگی را برای بررسی تنوع معنایی نقش‌نماهای گفتمانی به کار گرفته‌اند. در زبان فارسی، بسیاری از مطالعات صورت‌گرفته پیرامون عبارات «این» و «آن» تنها به ذکر تعاریف و جنبه‌های اشاره‌ای این عبارات به صورت محدود اشاره داشته و به مطالعه انواع معانی کاربردشناختی و گفتمانی آن‌ها در یک چارچوب نظری منسجم نپرداخته‌اند. البته نفزگوی کهن (۱۳۸۹؛ ۱۳۹۶؛ ۱۳۹۸)، ضمن مطالعه جنبه‌هایی از تحولات زبان فارسی، دستوری‌شدگی برخی عناصر زبانی را از منظر در زمانی مورد بررسی قرار داده است. با این حال، بررسی هم‌زمانی تنوع معنایی این عبارات اشاره‌ای از منظر گفتمانی و کاربردشناختی در مطالعات زبان فارسی مغفول مانده است و همچنین روشن نیست که آیا مفاهیم و اصول دستوری‌شدگی که اساساً رویکردی در زمانی است می‌تواند تغییرات معنایی این عناصر زبانی را از منظر هم‌زمانی توصیف کند.

با توجه به مسائل یادشده، پژوهش حاضر تلاش می‌کند، به توصیف و تحلیل نمونه‌هایی برگرفته از گونه محاوره‌ای زبان فارسی بپردازد و پاسخ به این دو مسئله را روشن کند که (۱) انواع معانی کاربردشناختی و گفتمانی عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» در گفت‌وگوهای روزمره زبان فارسی کدام است؛ و (۲) روند تغییرات معنایی این عبارات از منظر هم‌زمانی چگونه است. از آنجاکه برای دستیابی به اهداف فوق لازم است انواع کاربرد و همچنین دستوری‌شدگی این عناصر زبانی از منظر هم‌زمانی بررسی شود، ابتدا براساس آراء هلیدی و حسن (1976)، لاینز (1977)، فیلمور (1982)، لوینسون (1983, 2004) و دیسیل (1999) و همچنین آراء هلیدی (1970, 1979)، تراگوت (1982) و برینتون (2008) مبنی بر انواع معانی عناصر زبانی انواع معانی این عناصر مشخص می‌شود. سپس، دستوری‌شدگی آن‌ها از منظر هم‌زمانی نسبت به طیف^{۱۹} تغییرات معنایی تراگوت و داشیر^{۲۰} (2002) سنجیده می‌شود. بدین منظور، پس از اشاره به برخی مطالعات پیشین درباره ابعاد کاربردشناختی و گفتمانی «این» و «آن»، با معرفی چارچوب نظری اتخاذ شده ابعاد کاربردشناختی و گفتمانی این عناصر زبانی در قالب انواع معانی گزاره‌ای - مفهومی، بافت‌های انتقالی و گفتمانی توصیف و تحلیل می‌شود و سپس تغییرات معنایی آن‌ها از منظر دستوری‌شدگی هم‌زمانی به تفصیل تحلیل می‌شود. گفتنی است از آنجاکه عبارات اشاره‌ای غالباً در ارتباط با بافت فیزیکی و مؤلفه‌های موقعیت گفتمان به کار می‌روند و استفاده از این

عبارات از مختصات سبک گفتار است، لذا پانزده ساعت از گفت‌وگوهای واقعی روزمره سخنگویان فارسی‌زبان جمع‌آوری شد و طی نمونه‌گیری تصادفی با موضوع آزاد ۲۶۰ نمونه از کاربرد عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» انتخاب شد و سپس داده‌های پژوهش بررسی و تحلیل شد. روش گردآوری داده‌ها میدانی و شیوه پژوهش توصیفی - تحلیلی است.

۲. پیشینه پژوهش

اکثر مطالعاتی که عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» را در زبان‌های مختلف مطالعه کرده‌اند، علاوه بر معنای مفهومی - گزاره‌ای (معنای ارجاعی^{۲۱}) آن‌ها یعنی برون‌زبانی، مرجع‌داری و اشاره متنی بر نقش این عناصر در بیان جهان‌بینی و احساسات گوینده و همچنین مدیریت گفتار (برای مثال ایجاد انسجام در گفتار، نشان دادن ترتیب رخدادها، جلب توجه مشارکان و تداوم سخن) تأکید دارند (Perera & Strauss, 2015, p.36). از میان مطالعات انجام‌شده، لیکاف^{۲۲} به صورت دقیق‌تری به این جنبه از کاربردهای این عبارات پرداخته است. ایشان با ذکر نمونه‌هایی از زبان انگلیسی چنین استدلال می‌کند که «این/ این‌ها» باعث قرابت روان‌شناختی^{۲۳} و شفافیت در گفته^۱ می‌شود و «آن/ آن‌ها» بر هم‌بستگی عاطفی^{۲۴} میان گوینده و مخاطب در گفته^۲ دلالت دارد.

(1) He kissed her with this unbelievable passion. (Lakoff, 1974, p. 374)

(2) That Kessinger sure knows his way around Hollywood! (Lakoff, 1974, p. 352)

لیکاف (1974) اشاره‌ی عاطفی را کاربرد توسعه‌یافته عبارات اشاری نزدیک و دور می‌داند. وی معتقد است کاربرد اشاره نزدیک در نمونه^۱ به‌طور غیرمستقیم به قرابت روان‌شناختی میان گوینده و مدلول حکایت دارد که می‌تواند موجب شفافیت در معنای آن گفته شود. وی می‌افزاید کاربرد اشاری دور that در نمونه^۲ موجب ایجاد هم‌بستگی عاطفی میان گوینده و مخاطب می‌شود، چراکه کاربرد آن موجب شده است گوینده و مخاطب به‌واسطه مقوله مورد اشاره (Henry Kessinger) هم به‌لحاظ مکانی و هم به‌لحاظ روان‌شناختی در یک جایگاه واحد قرار بگیرند.

در مطالعات دیگر نقش‌های متعددی برای عبارات اشاری «این» و «آن» در سطح گفتار گزارش شده است، پژوهش‌هایاشی و یون^{۲۵} (2006) یکی از این مطالعات محسوب می‌شود که

به صورت بینا زبانی به توصیف، تحلیل و تبیین مباحث نظری مرتبط با کاربرد این عناصر در ارتباط با چالش تعیین و صورت بندی واژه پرداخته است. این چالش زمانی است که گوینده برای انتخاب واژه مناسب با مشکل مواجه می شود. در چنین مواقعی، گوینده از این عناصر اشاره ای برای رسیدن به اهداف ارتباطی خود استفاده می کند. در تحقیق مذکور، سه کاربرد مرتبط اما متمایز برای صفات/ضمایر اشاره معرفی شده است که عبارتند از کاربرد به منزله جایگاه پرکن^{۲۶} (مثال ۴، pp. 490-1)، ابزار اجتناب^{۲۷} (مثال ۲۳، p. 503) و آوای بیان تردید^{۲۸} (مثال ۲۶، p. 508).

در زبان فارسی، دستورنویسان (خانلری، ۱۳۵۱) و فرهنگ نویسندگان (عمید، ۱۳۴۲؛ معین، ۱۳۷۴؛ صدری و حکمی، ۱۳۸۲) عبارات «این» و «آن» را، در صورتی که بدون اسم به کار روند، ضمیر اشاره و در حالتی که همراه با اسم به کار بروند، صفت اشاره در نظر گرفته اند. البته مشکور (۱۳۵۰) این دو کلمه را در صورتی که همراه با اسم به کار روند اسم اشاره نیز می داند. همه این محققان، با اتخاذ رویکردی سنتی، ضمن تأکید بر مفهوم اشاره در این عبارات اظهار می دارند که «این» برای اشاره به نزدیک و «آن» برای اشاره به دور به کار می رود. اما موضوعی که در این آثار مغفول مانده است عدم توجه این محققان به جنبه های کاربردشناختی و گفتمانی این عناصر زبانی بوده و تنها بر معنای اشاره ای آن ها در سطح جمله پرداخته اند. طبیعی است با اتخاذ این رویکرد، مجال برای پرداختن به تنوع معنایی و همچنین بررسی هم زمانی تحولات معنایی این عناصر براساس اصول حاکم بر مفهوم دستوری شدگی فراهم نشود. بالین حال، نغزگوی کهن (۱۳۹۶) و (۱۳۹۸)، از جمله پژوهشگرانی است که ضمن مطالعه جنبه هایی از تحولات زبان فارسی، دستوری شدگی برخی عناصر زبانی را مورد بررسی قرار داده است. گفتنی است رویکرد وی به دستوری شدگی در زمانی بوده و به تنوع معنایی و ابعاد کاربردشناختی و گفتمانی عناصر زبانی مورد مطالعه از منظر هم زمانی نپرداخته اند. عبدالکریمی و چنگیزی (۱۳۹۸) نیز به بررسی مسئله چندمعنایی و روند دستوری شدگی حرف اضافه «با» از منظر تاریخی پرداخته اند. از این رو، می توان گفت موضوع بررسی هم زمانی ابعاد کاربردشناختی و گفتمانی در مطالعات زبان فارسی مغفول مانده و همچنین روشن نیست که آیا دستوری شدگی می تواند از منظر هم زمانی تنوع معنایی این عناصر زبانی را توصیف کند.

۳. چارچوب نظری پژوهش

هلیدی (1970, 1979) برای عناصر زبانی نقش‌ها یا کارکردهای مفهومی^{۲۹}، متنی^{۳۰} و بین‌فردی^{۳۱} و تراگوت (1982) در تقسیم‌بندی کم و بیش مشابهی این سه نقش یا کارکرد را با عناوین گزاره‌ای^{۳۲}، متنی و بین‌فردی معرفی می‌کند. بریتون (1996) در شرح کارکرد مفهومی هالییدی و کارکرد گزاره‌ای تراگوت عنوان می‌کند که در کارکرد گزاره‌ای، یک عبارت زبانی به صورت تحت‌لفظی برای توصیف موضوع‌ها و اشاره به محتوا و مفاهیم مورد استفاده قرار می‌گیرد. این کاربرد وی ادعا دارد این نقش اساساً در ساختار سازه‌ای زبان و در سطح جمله قابل‌بررسی است و بدین جهت نقش‌نماهای گفتمانی را فاقد این کارکرد می‌داند؛ وی در قالب یک الگوی زبان‌شناسی اجتماعی دو نقش متنی و بین‌فردی را مختص نقش‌نماهای گفتمانی برمی‌شمرد.

نقش یا کارکرد متنی عناصر زبانی عمدتاً شامل برقراری انسجام و پیوند میان عناصر متن و جهت‌دهی در گفتمان و درک گفته‌ها برپایه یکدیگر و برپایه بافت غیرزبانی در دسترس است. پیوند میان عناصر در متن می‌تواند به صورت خرد/محدود^{۳۳} بین گفته‌های مجاور، یا کلان/گسترده^{۳۴} بین بخش‌های بزرگ‌تر برقرار شود. آغازگری و خاتمه‌بخشی به بخش‌ها/زیربخش‌های گفتمان، کمک به انتقال نوبت سخن، پرکنندگی سکوت برای حفظ نوبت سخن، اصلاح خود یا دیگران، نشانگر اطلاعات جدید یا قبلی بودن، مرزبندی گفتمان و معرفی موضوع جدید، تغییر موضوع/زیرموضوع از مصادیق کارکرد متنی عناصر زبانی است. (Traugott, 1982; Brinton, 1996, p. 37).

کارکرد بین‌فردی به نقش عناصر زبانی در بیان روابط متنوع و پیچیده گوینده و مخاطب در جریان تعاملات زبانی اشاره دارد. در این کارکرد، کاربردهای از عناصر زبانی را شاهد هستیم که نقش روغن‌کاری چرخ‌های گفت‌وگو را برعهده دارند و به‌منظور برقراری و تداوم روابط میان گوینده و شنونده استفاده می‌شوند. این کاربردها در راستای بیان مفاهیم ذهنی^{۳۵} یا بین‌ذهنی^{۳۶} در گفتمان به ایفای نقش می‌پردازند. در انتقال مفاهیم ذهنی، گوینده از برخی منابع زبانی برای ابراز هویت، ادراک، نظرات، احساسات، انتظارات یا ارزیابی‌های خود درباره اطلاعات مطرح شده، مشارکان و رخداد یا موقعیت مورداشاره در گفت‌وگو استفاده می‌کند. در بیان مفاهیم بین‌ذهنی، گوینده از برخی عناصر زبانی برای ایجاد یا حفظ رابطه، مشارکت و همبستگی میان خود و

شنونده بهره می‌برد. در این کارکرد، ملاحظاتی نظیر تأیید فرضیات مشترک، بررسی یا بیان درک مطلب، درخواست تأیید، بیان احترام و حفظ وجهه^{۳۷} مخاطب و ادب نیز مطرح است. هلیدی و حسن (۱۹۷۶)، لاینز (۱۹۷۷)، فیلمور (۱۹۸۲)، لوینسون (۲۰۰۴، ۱۹۸۳) و دیسل (۱۹۹۹)، با دسته‌بندی‌های کم و بیش مشابهی، بر سه کاربرد عمده عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» تمرکز داشته‌اند: الف) برون‌زبانی؛ ارجاع ایمائی و نمادین، و ب) مرجع‌داری و ج) اشاره متنی. در نوع اول، گوینده به واسطه این عبارات اشاره‌ای توجه شنونده را به افراد، اشیاء و مکان‌هایی عینی یا انتزاعی در جهان بیرون جلب می‌کند (Diessel, 1999, p. 6). در نوع دوم، عبارات اشاره‌ای به شنونده کمک می‌کند تا به‌درستی تشخیص دهد در جریان گفتار چه اتفاقی برای چه کسی رخ داده است. در نوع سوم ارجاع به گزاره‌ها یا صورت‌های زبانی دلالت دارد. لاینز (۱۹۷۷، p. 668) ارجاع به گزاره‌ها را اشاره متنی غیرمحض و ارجاع به صورت‌های زبانی را اشاره متنی محض می‌نامد.

تراگوت (1988, pp. 406-416) معتقد است در جریان تحول معنایی و استخراج معانی مختلف از معنای اولیه، معنای گزاره‌ای - مفهومی تضعیف‌شده و تضمن‌های مکالمه‌ای ناشی از کاربرد عناصر زبانی در بافت‌های خاص تقویت می‌شود. وی این پدیده را تقویت کاربردشناختی^{۳۸} می‌نامد. در همین راستا، تراگوت و داشر (۲۰۰۲) تغییرات معنایی را به‌صورت یکسویه و در مسیرهای قابل پیش‌بینی در قالب چهار طیف معنای غیرذهنی < معنای ذهنی < معنای بین‌ذهنی، مفهومی < مفهومی-رویه‌ای < رویه‌ای، حوزه عنصر زبانی درون گزاره < حوزه عنصر زبانی مرتبط با گزاره < حوزه عنصر زبانی مرتبط با گفتار و مبتنی بر شرایط صدق < غیرشرایط صدقی معرفی می‌کنند (علامت < به معنای «تبدیل می‌شود به» است).

تراگوت و طرفداران دیدگاه او (Dér, 2010; Degand, and Vandenberg, 2011) تحولات معنایی نقش‌نامه‌های گفتار را به‌صورت طیف معنای گزاره‌ای (< معنای متنی) < معنای (بین‌ذهنی) مطرح می‌کنند و معتقدند این طیف می‌تواند مسیر و جهت‌مندی روند تغییرات معنایی در فرایند دستوری‌شدگی آن‌ها را پیش‌بینی کند. در طیف مد نظر تراگوت و داشر اعتقاد بر این است که گرایش اصلی در فرایند تغییرات معنایی به سمت ذهنی‌شدگی^{۳۹} بیشتر و بیان نگرش گوینده است. اما به مرور زمان روند مذکور به سمت بین‌ذهنی‌شدگی^{۴۰} گرایش می‌یابد. از نگاه ایشان بین‌ذهنی‌شدگی فرایندی است که از طریق آن گوینده به نیاز ارتباطی، موضع شناختی و هویت

اجتماعی مخاطب توجه و نگرش خود را نسبت به مخاطب رمزگذاری می‌کند. لازم به ذکر است که قسکوواری^{۴۱} و همکاران (2012) به تأسی از رویکرد بین‌ذهنی‌شدگی تراگوت و داشیر، بین‌ذهنی‌شدگی را در سه دسته بین‌ذهنی نگرشی^{۴۲} (توجه به وجهه مخاطب)، بین‌ذهنی واکنشی^{۴۳} (مطالبه یک کنش از مخاطب) و بین‌ذهنی متنی (ایجاد کانون توجه اشتراکی) معرفی می‌کنند.

۴. نوع داده‌ها و روش پژوهش

داده‌های این پژوهش از پانزده ساعت گفتار روزمره زبان فارسی در یک دوره یک‌ساله به دست آمد. از پیکره ذکر شده ۲۶۰ مورد از کاربرد عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» از موقعیت‌های گوناگون و در ساخت‌های متنوع شناسایی شد. برای انجام این پژوهش، ابتدا همه این ۲۶۰ مورد، به پیروی از هلیدی (1970, 1979)، تراگوت (1982) و برینتون (1996)، در دسته‌بندی کلی معنای گزاره‌ای - مفهومی، متنی و بین‌فردی دسته‌بندی شدند. در مورد معنای گزاره‌ای - مفهومی براساس دسته‌بندی هلیدی و حسن (1976)، لاینز (1977)، فیلمور (1982)، لویسون (1983, 2004) و دیسیل (1999) انواع کاربرد عبارات اشاره‌ای مورد مطالعه در سطح جمله دسته‌بندی شدند. سپس براساس آرای هاینه (2002) مواردی که هم‌زمان دارای معنای گزاره‌ای در سطح جمله و همچنین معنای گفتمانی (متنی و بین‌فردی) بودند در قالب بافت‌های انتقالی دسته‌بندی شد. در ادامه بررسی انواع معانی و کاربردهای این عبارات، مواردی که به‌منزله نقش‌نمای گفتمانی عمل می‌کردند شناسایی و براساس مفاهیم ارائه‌شده در دسته‌های متنی، فردی و بین‌فردی قرار گرفتند. در ادامه، براساس دسته‌بندی انواع معانی و کاربرد عبارات اشاره‌ای توصیف‌شده تغییرات معنایی آن‌ها براساس آرای تراگو و داشیر (2002) از منظر دستوری‌شدگی هم‌زمانی بررسی و تحلیل و طیف‌های پیشنهادی این تحولات ارائه شد.

۵. تجزیه و تحلیل داده‌ها

۱-۵. معنای گزاره‌ای - مفهومی «این» و «آن»

بررسی کاربرد «این» و «آن» در داده‌های موردبررسی در تحقیق حاضر، نشان می‌دهد گویشوران زبان فارسی عناصر زبانی مذکور را در انواع معانی ارجاعی اعم از برون‌زبانی

(ایمایی/نمادین)، مرجع‌داری و اشاره‌ای متنی (متنی غیرمحض/متنی محض) به‌کار می‌برند. نمونه‌های ۳ تا ۷ انواع کاربردهای آن‌ها در معنای گزاره‌ای - مفهومی را در زبان فارسی نشان می‌دهد:

۳/ اینو^{۴۴} بذار تو آشپزخونه. (برون‌زبانی؛ ایمائی)

۴/ آقا بیخشید! شما تو این محله زندگی می‌کنین؟ من یه آدرس می‌خواستم. (برون‌زبانی؛ نمادین)

۵/ ماشینو معمولاً می‌بردم تو پارکینگ کنار بیمارستان. اونجا دیگه از بابت جریمه خیالم راحت بود. (مرجع‌داری و برون‌زبانی؛ نمادین)

۶/ ... تو سیری اولی، که قرار بود تو دفتر آقای محمدی جلسه باشه، انتخاب خانم برومند، خانم هدیه تهرانی بود ولی این بعداً منتفی شد ... (متنی غیرمحض)

۷/ بابا! من like رو اینجوری نوشتم نگاه کن! درسته این؟ (متنی محض)

۲-۵. معانی «این» و «آن» در بافت‌های انتقالی

براساس داده‌های تحقیق حاضر، بافت‌های انتقالی اشاره‌گرهای «این» و «آن» را می‌توان به‌صورت بافت بازیابی اطلاعات زبانی، فرافکن اشاره‌ای^{۴۶}، بافت عاطفی، بافت اجتنابی و بافت تشخیصی^{۴۷} دسته‌بندی کرد.

۱-۲-۵. بازیابی اطلاعات زبانی

گوینده در مواقعی به‌دلیل محدودیت‌های شناختی موقتاً در دسترسی یا در انتخاب مناسب‌ترین واژه یا عبارت با مشکل مواجه می‌شود. در چنین بافت‌هایی وی از یک اشاره‌گر به‌منزله عنصری جایگزین استفاده می‌کند. این کاربرد که معمولاً با کشش صدا، درنگ، تکرار اشاره‌گر، اصوات یا یک پرسش همراه است موقتی است و گوینده اغلب پس از اندکی تلاش ذهنی یا با کمک مخاطب موفق به بازیابی آن می‌شود و در ادامه آن را به‌منزله مرجع اشاره‌گر به‌کار می‌برد. بنابراین، از آنجایی که اشاره‌گرها در چنین بافت‌هایی به یک مقوله‌ واژگانی ارجاع می‌دهند می‌توان گفت در سطح جمله و در معنای اولیه کاربرد مرجع‌داری دارند. علاوه‌براین، هم‌زمان به‌منزله ابزاری برای تداوم و مدیریت کلام به ایفای یک نقش گفتمانی می‌پردازند. کاربرد «این» و «آن» در نمونه زیر را در نظر بگیرید:

۸) مهمان: ... برای اینکه ای ای این^{۴۸} حلقه کیان ... من می‌گم به بن‌بس رسید، چرا؟ برای اینکه ... (شبکه ۴، برنامه شریعت؛ دین و روشنفکری)

کاربرد دیگر در بافت‌های بازیابی اطلاعات زبانی وقتی است که گوینده به دلیل عجله یا شرایط خاص حاکم بر موقعیت گفتاری، واژه تخصصی مناسب را به یاد نمی‌آورد و در آن حالت اشاره‌گر را ابتدا همراه یک واژه کلی استفاده می‌کند و سپس بعد از یک آوا یا درنگی کوتاه واژه تخصصی‌تر را باز می‌یابد. در واقع، گوینده با تصحیح خود به مدیریت گفتمان می‌پردازد؛ در نمونه ۹ سرمربی تیم ملی فوتبال جوانان، پس از ناکامی در راهیابی به مسابقات المپیک تحت فشار است. این استرس سبب می‌شود تمرکز لازم برای یافتن واژه مناسب را نداشته باشد. بنابراین، ابتدا پس از «این» واژه عمومی «ورزش» و پس از کمی جست‌وجو موفق به یافتن واژه تخصصی «تربیت بدنی» می‌شود:

۹) مهمان: ... آقای امامی‌فر، دکترای اه این ورزش، اه تربیت بدنیو داره می‌خونه ... (شبکه خبر، ورزش)

بررسی «این» و «آن» در بافت‌های بازیابی نشان می‌دهد این عبارات اشاره‌ای علاوه‌بر معنای ارجاعی، به جهت برجسته کردن بخش‌های آتی گفتمان، مؤلفه سازماندهی متن را به‌منزله یکی از مؤلفه‌های موقعیت گفتمان در پیش‌زمینه قرار می‌دهند.

۲-۲-۵. بافت فرافکن اشاره‌ای

بافت انتقالی دیگری که در آن «این» و «آن» از کاربرد ارجاعی خود فاصله گرفته بافت‌هایی است که مرکز اشاره در آن‌ها به یک ناظر تخیلی در دنیای داستان یا شرح یک رخداد واقعی یا فرضی فرافکن می‌شود. نورا (۱۳۹۴) کاربرد عبارت اشاره‌ای «حالا» در چنین بافت‌هایی را کاربرد روایی معرفی می‌کند. دیسیل (۱۹۹۹، ص. ۹۵) این کاربرد را نوع انتزاعی‌تر کاربرد نمادین می‌داند که گوینده در یک موقعیت حضور ندارد، ولی خود را به آن موقعیت فرافکن می‌کند و به جای «آن» از «این» استفاده می‌کند. این کاربرد را بوهلر (1934, pp. 121-) (140) «اشاره در خیال»^{۴۹} و لاینز (1977, p. 579) «فرافکن اشاره‌ای»^{۵۰} می‌نامد. نمونه زیر را در نظر بگیرید:

۱۰) الف: ... پدر خدا بیامرن، تصادفش چطور بود؟ راننده مقصر شناخته شد آخرش؟

ب: چی بگم والله... یهو طرف پیچیده این سمت.

در نمونه فوق، مرکز اشاره از گوینده به شخصیتی در یک موقعیت فرضی که در حین گفتن ایجاد شده است منتقل می‌شود. در این موارد «این» ضمن برخورداری از معنای برون‌زبانی، تسلط ذهنی گوینده در موقعیت‌سازی گفتن را نشان می‌دهد. مک‌نیل، کاسیل و لوی^۱ (1993) اذعان می‌دارند در چنین بافت‌هایی فاصله مقوله موردنظر می‌تواند به‌حدی کم تصور شود که گوینده، همانند کاربردهای برون‌زبانی، از حرکات دست و بدن استفاده کند. این موضوع ضمن تأیید نفوذ ذهنی گوینده بر جریان گفتن، بیانگر کاربرد این عنصر در برجسته‌سازی مؤلفه نگرش گوینده است. همانگونه که ملاحظه می‌شود این کاربرد نشان می‌دهد تحولات معنایی اشاره‌گرهای مورد مطالعه در راستای طیف تغییرات معنایی تراگوت و داشیر (2002) در مسیر دستوری‌شدگی ادامه دارد.

۳-۲-۵. بافت عاطفی

ساخت دیگری که ذهنیت گوینده (معنای ذهنی) به همراه یکی از معانی مفهومی - گزاره‌ای «این» و «آن» در گفتن برجسته می‌شود، زمانی است که گوینده احساس خود نسبت به مقوله‌ای را از طریق «این» یا «آن» ابراز می‌کند. این نگرش (مثبت یا منفی) سبب می‌شود فاصله میان گوینده و مقوله مذکور تحت عوامل روان‌شناختی بازنمایی شود. برداشت ذهنی گوینده از فاصله در گفتن به حدی است که یول^۲ (1996, p. 13) «فاصله روان‌شناختی»^۲ را مبنای اصلی انتخاب اشاره‌گرهای دور یا نزدیک معرفی کرده معتقد است در انتخاب اشاره‌گرهای مکانی، گوینده صرفاً براساس نگرش و احساس روان‌شناختی خود از اشاره‌گر دور یا نزدیک استفاده می‌کند. به عبارت دیگر، یول نگرش و احساس گوینده را تنها معیار انتخاب اشاره‌گرهای مکانی معرفی می‌کند. بررسی داده‌ها در تحقیق حاضر این موضوع را تأیید می‌کند. کاربرد صورت جمع «اون‌ها» و «این» در نمونه‌های زیر کاربرد این عبارات اشاره‌ای را در چنین بافت‌هایی نشان می‌دهند:

(۱۱) ... هدف اصلی و نهایی ایران بود، *اون‌ها* می‌خواستند، از این طریق امنیت ما رو ...

دچار ناامنی و تشویش بکنند ...

(۱۲) *این کسانی* که تو خیابان‌ها آمدند، میلیون‌ها انسانی که در تهران خوزستانو ... آمدند

زیر جنازه این عزیزان راه رفتند ... (شبکه خبر، تحلیل مسائل سیاسی)

در نمونه‌های فوق، گوینده نگرش منفی خود را در نمونه ۱۱ نسبت به دولت مردان آمریکایی و در نمونه ۱۲ نگرش مثبت خود را از طریق «این» نشان داده می‌دهد. با توجه به نمونه‌های فوق، به نظر می‌رسد در چنین بافت‌هایی «آن»، به‌منزله عبارت مختص اشاره به دور، نگرش منفی و «این»، به‌منزله عبارت مختص اشاره به نزدیک، بیانگر نگرش مثبت باشد. در مجموع، کاربرد «این» و «آن» در چنین بافت‌های نشان می‌دهد این عناصر در حال حرکت بیشتر به سمت اکتساب معانی مرتبط با مؤلفه نگرش گوینده هستند.

۴-۲-۵. بافت اجتنابی

در برخی مواقع، گوینده بنا به محدودیت‌های اجتماعی از به‌کار بردن واژه یا گفته‌ای خاص که می‌تواند منجر به تهدید وجهه مخاطب شود طفره می‌رود و در قالب یک راهبرد اجتنابی از یک عبارات اشاره‌ای استفاده می‌کند. به عبارت دیگر، گوینده در چنین بافت‌هایی سعی می‌کند با ارجاع نامشخص^{۱۳} از طریق یک عبارت اشاره‌ای از تهدید وجهه احتمالی گفته خود بکاهد. در نمونه ۱۳ برخلاف نمونه‌هایی که در بافت بازیابی اطلاعات زبانی بررسی شد، گوینده با محدودیت‌های شناختی روبرو نیست؛ چراکه به لحاظ شناختی مشکلی برای بازیابی واژه «کشمکش» برای توصیف شرایط موجود ندارد. تکرار بخش‌هایی از این واژه و تولید آن به صورت بریده بریده این موضوع را تأیید می‌کند. اما گوینده با در نظر داشتن محدودیت‌های اجتماعی از به‌کار بردن این واژه، که ممکن است به تهدید وجهه مخاطب منجر بشود، اجتناب می‌ورزد، از عبارت اشاره‌ای «این» به‌منزله بخشی از ساختار موضوعی یک پرسش استفاده می‌کند تا به صورت نامشخص به واژه مورد نظر ارجاع دهد. ارائه توضیحات بیشتر یعنی «اینکه من یه چیزی رو می‌گیرم ...» تلاش گوینده برای عدم اشاره مستقیم به واژه مورد نظر را نشان می‌دهد. با این حال، انتظار می‌رود مخاطب/مخاطبان مشکلی در تشخیص مقوله مورد ارجاع نداشته باشند.

۱۳ کارگردان: (خنده) عرض کنم، بله اصولاً یک به قولی کش - - کشمک - - یک - - (حرکت دست و بدن) / این، اصطلاحش چیه؟ اینکه من یه چیزی رو می‌گیرم ... (شبکه ۳، نقد فیلم «ورود آقایان ممنوع»)

همچنین، گاهی گوینده برای ارجاع نامشخص و اجتناب از به‌کار بردن واژه یا گفته‌ای خاص، به همراه عبارت اشاره‌ای واژه‌ای خنثی یا تهی به لحاظ معنایی مانند

«جور/شکل/چیز/طور/وضع و ...» را که نسبت به واژه موردنظر بار معنایی منفی کمتری دارد به کار می‌برد. به کاربرد عبارت «اینجوری» در نمونه ۱۴ که از یک برنامه رادیویی با موضوع نظارت بر معاملات محصولات کشاورزی در میدان‌های تره‌بار انتخاب شده است، توجه کنید:

۱۴) کشاورز: این همه ما هزینه کردیم، بار به این خوشگلی، این جور ی باشه، من نمی‌فروشم ... (رادیو اقتصاد)

در نمونه فوق، به نظر می‌رسد گوینده به جای اشاره مستقیم به ابعاد منفی شرایط حاکم بر خرید و فروش محصولات کشاورزی، اعم از سوءاستفاده دلالان و سوءمدیریت نهادهای ناظر، هوشمندانه از عبارت «اینجوری» استفاده کرده است تا ضمن ارجاع نامشخص طولانی‌بودن انتقادات از وضعیت موجود را از طریق این عبارت نمایه کند. عبارت «اینجوری» را در اینجا می‌توان به صورت بندهای شرطی از قبیل «اگر قرار باشه اینجوری سوءمدیریت در نهادهای نظارتی ادامه داشته باشه» دگرگویی کرد.

داده‌های تحقیق حاضر، علاوه بر کاربرد «این» برای اشاره نامشخص، کاربرد «آن» را نیز در چنین بافت‌هایی نشان می‌دهد. برای مثال، پرسش مطرح‌شده در نمونه (۱۵)، خطاب به مخاطبی است که برادرش به مصرف مواد مخدر اعتیاد دارد و گوینده از وضعیت کنونی او می‌پرسد:

۱۵) الف: ... رضا دیگه از اون وضع رهایی پیدا کرد، بالآخره؟

ب: نه همچنان درگیره. وجهه مارو هم خراب کرده.

الف: نه بابا سختتون نباشه، بیماری هست دیگه، باید درمان بشه.

در نمونه فوق، گوینده از بیان آشکار واژه «اعتیاد»، که ممکن است به احساس یا وجهه اجتماعی مخاطب خدشه وارد کند، طفره می‌رود و از عبارت «اون وضع» به منزله جایگزین استفاده می‌کند. از این رو، می‌توان گفت این عناصر ضمن ایفای نقش ارجاعی می‌توانند در بافت‌های اجتنابی معانی مرتبط با مؤلفه تعامل گوینده - شنونده باشند.

۵-۲-۵. بافت تشخیصی

به نظر می‌رسد، یکی دیگر از بافت‌های انتقالی بافت‌هایی باشد که گوینده تجربه مشترکی را بین خود و شنونده پیش‌انگاشت می‌گیرد. هیملمن^{۵۵} (۱۹۹۷) عبارات اشاره‌ای را که در چنین بافت‌هایی به کار می‌روند «اشاره‌گرهای تشخیصی» معرفی می‌کند. وی معتقد است در تمام

زبان‌هایی که وی با آن‌ها آشنایی دارد اشاره‌گرها در چنین بافت‌هایی همراه با اسمی به‌کار می‌روند که برای نخستین‌بار در گفتمان مطرح می‌شوند. اسمی که بعد از اشاره‌گرها در این بافت‌ها به‌کار می‌رود بیانگر اطلاعاتی است که شنونده در اثر یک تجربهٔ مشترک با گوینده با آن آشناست. گفتنی است اطلاعات پیش‌نگاشتی جنبهٔ شخصی^۶ داشته و دانش و اطلاعات عمومی مشترک میان همهٔ افراد جامعه را دربر نمی‌گیرد. کاربرد «اون» در نمونهٔ ۱۶ را در نظر بگیرید که پیش از عبارت توصیفی «مقاله» به‌کار رفته است:

۱۶) راستی اون مقاله رو تموم کردی؟ (پرسش یک دانشجو از هم‌کلاسی)

به‌نظر می‌رسد استفاده از عبارات توصیفی به همراه عبارت اشاره‌ای «اون» (مانند «مقاله» در نمونهٔ فوق) از آنجا ناشی می‌شود که گوینده تصور می‌کند کاربرد عبارت اشاره‌ای به تنهایی و بدون عبارت توصیفی و تکیهٔ صرف بر مبنای اطلاعات پیش‌نگاشتی در چنین بافت‌هایی ممکن است برای شناسایی مقولهٔ موردارجاع کافی نباشد. در مواردی این دغدغه سبب می‌شود گوینده بعد از عبارت توصیفی نیز اطلاعات بیشتری بدهد تا اطمینان حاصل کند شنونده به راحتی مدلول را شناسایی می‌کند (Himmelmann, 1996, p. 130).

استفاده از عبارت اشاره‌ای دور یعنی *that* در بافت‌های تشخیصی در اکثر زبان‌های بررسی‌شده از جمله زبان انگلیسی (Auer, 1984; Himmelmann, 1996; Diessel, 1999) ممکن است این فرض را مطرح کند که در بافت‌های تشخیصی تنها از عبارت اشاره‌ای دور استفاده می‌شود. اما «این» در بافت‌های تشخیصی در زبان فارسی این فرض رده‌شناسی را تأیید نمی‌کند. کاربرد «این» همراه با عبارت توصیفی «پسر» در نمونهٔ ۱۷^۷، دال بر این ادعاست:

۱۷) این پسر دیگه حق نداره بیاد اینجا.

در مجموع، عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» در بافت‌هایی که تشخیصی معرفی می‌شوند هم‌زمان علاوه بر کاربرد برون‌زبانی، کاربرد بین‌ذهنی دارند. در واقع، از آنجا که کاربرد «آن» موجب می‌شود گوینده و شنونده براساس یک تجربهٔ مشترک شخصی، جهان ذهنی مشترکی داشته باشند، این عبارات بیانگر معنای بین‌ذهنی از نوع بین‌ذهنی هم‌بستگی - محور است.

۶. معانی نقش‌نمای گفتمانی «این»

تا آنجا که بررسی‌ها در این پژوهش نشان می‌دهد «این» نسبت به «آن» دچار تحولات معنایی بیشتری شده و مسیر دستوری‌شدگی بیشتری را طی کرده است.^۸ به عبارت دیگر، به لحاظ نحوی، معنایی و آوایی پیوندی با سازه‌های پیرامونی خود نداشته و به ساختار نحوی واحد زبانی میزبان تعلق ندارد. لذا، برخلاف «آن» می‌تواند به منزله نقش‌نمای گفتمانی^۹ در معنای غیرتحدیدی عهده‌دار معانی متنی، ذهنی و بین‌ذهنی باشد.

۶-۱. معانی متنی نقش‌نمای گفتمانی «این» (مؤلفه سازماندهی متن)

مطالعاتی که به بررسی کاربرد نقش‌نماهای گفتمانی *this* در ارتباط با مؤلفه سازماندهی متن پرداخته‌اند عمدتاً به کارکرد این نقش‌نمای گفتمانی در آغاز تغییرات در روند موضوعی گفتمان اشاره کرده‌اند (Hinds, 1975; Cook, 1993; Hayashi and Yoon, 2006, 2010). بررسی داده‌ها در پژوهش حاضر ضمن تأیید این موضوع نشان می‌دهد «این» با تغییر در روند گفت‌وگو به دو صورت در ارتباط با مؤلفه سازماندهی گفتمان مورداستفاده قرار می‌گیرند یکی در زمان معرفی یا طرح (زیر)موضوع جدید و دیگری خاتمه (زیر)موضوع قبلی. با این حال، به دلیل درهم‌تنیدگی مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده موقعیت گفتمان (Kaltenböck, et al. 2011, pp. 861-864)، این نقش‌نما می‌تواند علاوه بر معانی مرتبط با مؤلفه سازماندهی متن هم‌زمان معانی مرتبط با سایر مؤلفه‌ها یعنی مؤلفه نگرش گوینده (ذهنی) و تعامل گوینده - شنونده (بین‌ذهنی) را نیز برجسته سازد. از این رو، می‌توان گفت معنای نقش‌نماهای گفتمانی عموماً ترکیبی از تأثیر چند مؤلفه است که برخی در پیش‌زمینه و برخی دیگر در پس‌زمینه قرار می‌گیرند. نمونه ۱۸ را در نظر بگیرید که در آن، به واسطه معرفی یک موضوع جدید، مؤلفه سازماندهی متن در پیش‌زمینه قرار می‌گیرد و هم‌زمان به دلیل نقش آن در مدیریت موضوع و جلب توجه شنونده به بخش آتی گفتمان می‌توان کارکرد ذهنی و همچنین بین‌ذهنی از نوع متنی را برای آن متصور بود.

۱۸) محمدجواد: ... با قرنطینه چیکار می‌کنی این روزا؟

یکی از نگارندگان: والله، من که مشغولیات همیشگیمو دارم، ... پایان‌نامه و از اینجور کارا ...

محمدجواد: (اه!) خیلی هم خوب ...

یکی از نگارندگان: ... فرصت خوبی هست دیگه.

محمدجواد: این، اِه حکما رو هم زدند، حکمای طرح رتبه‌بندیوُ (گفت‌وگوی تلفنی یک همکار با یکی از نگارندگان)

در نمونه فوق، ابتدا موضوع کرونا و محدودیت‌های ناشی از آن مطرح می‌شود که یکی از گویندگان (محمدجواد) موضوع جدیدی (صدور احکام حقوقی جدید) را معرفی می‌کند. از آنجایی‌که این تغییر، دفعی و ناگهانی بوده و می‌تواند انسجام گفتمان را خدشه‌دار کند، گوینده از «این» استفاده می‌کند تا ضمن بسط گفتمان به معرفی موضوع جدید بپردازد. اما برخلاف این کاربرد که بعدنگر است، در برخی موارد مانند نمونه ۱۹ عبارت ترکیبی «و اینا» در کاربردی قبل‌نگر، با برجسته کردن بخش‌های قبل از خود، خاتمه (زیر) موضوع قبلی را نشان می‌دهند: (۱۹) کارگردان: ... بعد یه بازی سه وجهی که مثلاً هم می‌خواد با جذب باشه هم سسکسش گرفته هم خندش می‌گیره و هی اینا رو ترکیب می‌کنه هی می‌خواد نگه داره و اینا، خیلی بازی جذابی شد و خب بعد بله تأثیرم می‌داشت روی اینکه از نظر روان‌شناسی ... (شبکه ۳، نقد فیلم «ورود آقایان ممنوع»)

در نمونه فوق، علاوه‌بر معانی متنی که در پیش‌زمینه قرار دارد، می‌توان در پس‌زمینه کاربرد ذهنی و بین‌ذهنی را نیز برای نقش‌نمای «این» متصور شد. تغییر در روند موضوعی گفتمان (طرح (زیر)موضوع جدید و خاتمه (زیر)موضوع قبلی) اقتدار ذهنی گوینده بر روند گفتمان و لذا ذهنی‌بودن آن را نشان می‌دهد. همچنین از آنجایی‌که، تغییر ناگهانی در روند گفت‌وگو می‌تواند وجهه مخاطب را تهدید کند، گوینده با استفاده از نقش‌نمای گفتمانی «این» تهدید وجهه ناشی از این تغییر ناگهانی را تلطیف کرده به مخاطب درمورد آن پیش‌آگاهی می‌دهد. بر همین اساس می‌توان این کاربردها را بین‌ذهنی نگرشی دانست.

گاهی نقش‌نمای گفتمانی «این» نه برای نشان دادن تغییر در روند موضوعی گفتمان بلکه برای ایجاد وقفه و صورت‌بندی بخش آتی گفتمان مورداستفاده قرار می‌گیرد. به‌عبارت دیگر، کاربرد دیگر «این» در ارتباط با مؤلفه سازماندهی متن زمانی است که گوینده بنا به محدودیت‌های شناختی با چالش صورت‌بندی گفته روبه‌رو شده، برای عبور از آن، از طریق «این» وقفه‌ای در جریان کلام ایجاد می‌کند تا ضمن حفظ نوبت، فرصت لازم برای مدیریت این چالش را به دست بیاورد. کاربرد «این» در نمونه ۲۰ را درنظر بگیرید:

۲۰) مدیر: دیروز اداره شهرستان جلسه بود.

معاون: چه موضوعاتی مطرح شد؟

مدیر: همین کروناو تعطیلو ...

معاون: حُب ... صحبتی شد که (اه) این، تا کی تعطیلیا ادامه داره؟ (گفت‌وگویی مدیر با

معاون مدرسه)

توجه به کشش صدای آخر «این» و همچنین کشش صدای آخر «که» و وجود صوت «اه» قبل از «این» نیاز گوینده به ایجاد وقفه و به دست آوردن فرصتی برای صورت‌بندی گفته خود را بیشتر نشان می‌دهد. همچنین، به دلیل برجسته شدن بخش آتی گفتمان و نقش نگرش گوینده در این امر می‌توان این معانی را ذهنی نیز در نظر گرفت.

۶-۲. معانی ذهنی نقش‌نمای گفتمانی «این» (مؤلفه نگرش گوینده)

همانگونه که در بخش قبل اشاره شد، به دلیل ساختار شبکه‌ای مؤلفه‌های موقعیت گفتمان، نقش‌نمای «این»، علاوه بر معانی متنی، معانی مرتبط با مؤلفه نگرش گوینده را نیز اکتساب کرده است. تراگوت و داشیر (2002) با تأکید بر نقش اصلی گوینده به منزله آغازگر فرایند تغییر معنی، بر این نکته تأکید دارند که گرایش اصلی در فرایند تغییرات معنایی به سمت ذهنی شدن بیشتر و بیان نگرش گوینده است. این اکتساب معانی ذهنی ناظر بر سومین گرایش تغییر معنایی تراگوت (1989, pp. 34-35) است. بررسی داده‌های تحقیق حاضر نشان می‌دهد گوینده با استفاده از این نقش‌نما نگرش ذهنی خود را از طریق تأکید بر روی بخش‌های آتی گفتمان اعمال می‌کند.

۲۱) زن: ... این، مثل اینکه دوباره با هم مشکل پیدا کردند، مریم و اصغر. (گفت‌وگویی زن و

شوهر)

در نمونه فوق، «این» ضمن اشاره به معنای متنی در آغاز معرفی یک موضوع جدید، تأکید بر روی گفته بعدی را نشان می‌دهد. قرار دادن نهاد (مریم و اصغر) در آخر گفته و استفاده از یک ساختار نحوی نامتعارف، نقش تأکیدی «این» را بیشتر به تصویر می‌کشد. گفتنی است برجسته کردن یک بخش به جلب توجه مخاطب و ایجاد کانون توجه اشتراکی نیز منجر شده و هم‌زمان معنای بین‌ذهنی متنی را نیز نشان می‌دهد.

نقش‌نمای گفتمانی «این» می‌تواند برای بیان ارزیابی گوینده نیز مورد استفاده قرار بگیرد.

این معنا که غالباً از طریق صورت‌های ترکیبی و جمع «و این‌ها» یا «و اینا» بیان می‌شود، گوینده با برجسته‌سازی و تأکید بر بخش‌های قبلی بین آنچه در ادامه آید و آنچه قبلاً گفته شده است تقابل ایجاد می‌کند. تقابل شکل‌گرفته این فرصت را در اختیار گوینده قرار می‌دهد که به شکل غیرمستقیم ارزیابی و دیدگاه شخصی خود را ابراز کند. استفاده از «و این‌ها» در نمونه ۲۲ به تقابل دو موضوع موفقیت‌ها و عملکرد خوب یک بازیکن فوتبال در تیم خودش و عملکرد ضعیف او در تیم امید منجر می‌شود. این تقابل فرصتی برای گوینده فراهم می‌کند تا ارزیابی خود را از عملکرد ضعیف مربی فوتبال به صورت تلویحی ابراز کند. از آنجایی که استفاده از این عنصر زبانی به گوینده کمک می‌کند تا برای حفظ وجهه مخاطب ارزیابی خود را به صورت غیرمستقیم مطرح کند، می‌توان این معنا را بین‌ذهنی از نوع نگرشی نیز در نظر گرفت.

(۲۲) مجری: ... مهدی قایدی:: توی:: تیم خودش الان بهترین بازیکنه.

مهمان: بب - - ببینید.

مجری: و آمار گل‌نیش هم خوبه و این‌ها، وقتی می‌آد توی تیم امید، عرض کنم، حتی شاید یه پاس گل هم (نمی‌ده) ... (شبکه خبر، عدم راهیابی تیم فوتبال جوانان به دور نهایی مسابقات المپیک)

۳-۶. معانی بین‌ذهنی نقش‌نمای گفتمانی «این» (مؤلفه تعامل گوینده - شنونده)

نقش‌نمای گفتمانی «این» می‌تواند برای تمرکز روی نیازهای ارتباطی مخاطب مورد استفاده قرار گیرد. بر همین اساس می‌توان گفت «این»، در مسیر فرایند دستوری‌شدگی، عهده‌دار معانی مرتبط با مؤلفه تعامل گوینده و شنونده نیز شده است. در بخش ۶-۱ و ۶-۲ به نمونه‌هایی که علاوه بر معانی متنی و ذهنی بیانگر معانی بین‌ذهنی متنی (ایجاد کانون توجه اشتراکی و جلب توجه شنونده به بخش‌های آتی گفتمان) و بین‌ذهنی نگرشی (پیش‌آگاهی به مخاطب درباره تغییر ناگهانی در روند گفتمان) بودند اشاره شد. در ادامه به بررسی کاربردهای بیانگر معانی بین‌ذهنی‌شدگی بسیار زیاد و اکتساب هم‌زمان انواع معانی بین‌ذهنی اعم از متنی، نگرشی، واکنشی و هم‌بستگی‌محور می‌پردازیم. چنین مواردی دستوری‌شدگی بالای «این» را نشان می‌دهد.

یکی از کاربردهایی که انواع معانی بین‌ذهنی را نشان می‌دهد، کاربرد «این» پیش از بیان یک درخواست است. این موضوع نشان می‌دهد گوینده چگونه از «این»، هم‌زمان برای ایجاد کانون

توجه اشتراکی و جلب توجه مخاطب به بخش آتی گفتمان (بین‌ذهنی متنی)، کاهش بار تحمیلی و تهدید وجهه حاصل از بیان یک درخواست (بین‌ذهنی نگرشی)، مطالبه یک کنش شناختی در حد جلب توجه مخاطب و یک کنش رفتاری برای اجرای آن درخواست توسط او (بین‌ذهنی واکنشی) و ایجاد زمینه مشترک به واسطه ایجاد کانون توجه اشتراکی (بین‌ذهنی همبستگی - محور) استفاده می‌کند. در این راستا، براون و لوینسون (1987) خلق زمینه مشترک را یک راهبرد بیان ادب می‌دانند و لذا، استفاده از نقش‌نمای گفتمانی «این» برای ایجاد کانون توجه اشتراکی توسط گوینده می‌تواند به همبستگی میان گوینده و شنونده منجر شود:

۲۳) مدیر: این، آقای خلیفه! درصد بچه‌هارو تا ظهر انشالله ثبت کنید. (گفت‌وگوی مدیر و کارمند)

دو کاربرد دیگر، حضور «این» پیش از کنش‌های زبانی پرسش و توصیه است. بیان انواع معانی بین‌ذهنی اعم از متنی، نگرشی، واکنشی و همبستگی - محور از طریق کاربرد «این» پیش از یک پرسش در ۲۴ و پیش از یک توصیه در ۲۵ مشهود است:

۲۴) ... این، همکارا برای حضور و غیاب تبلتارو بردند؟ (گفت‌وگوی دو همکار)

۲۵) ... این، به دکتر مادر حتماً بگید که مشکل قند دارن آ. (گفت‌وگوی دو همکار)

در مجموع، انواع کاربرد عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» در زبان فارسی روزمره را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

- معانی ارجاعی (اولیه) عبارات اشاره‌ای «این» و «آن»: برون‌زبانی (ایمائی/نمادین)، مرجع‌داری، ارجاع متنی (محض/غیرمحض)
- معانی عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» در بافت‌های انتقالی: بازیابی اطلاعات زبانی، فرافکن اشاره‌ای، عاطفی، اجتنابی، تشخیصی
- معانی نقش‌نمای گفتمانی «این»:

➤ معانی متنی:

(۱) تغییر در روند موضوعی گفتمان از طریق طرح یک موضوع جدید/ خاتمه (زیر)موضوع قبلی)

(۲) ایجاد وقفه و صورت‌بندی بخش آتی گفتمان

➤ معانی ذهنی:

- (۱) برجسته‌سازی و تأکید روی بخش آتی گفتمان
- (۲) ایجاد تقابل و بیان ارزیابی
- معانی بین‌ذهنی:
- (۱) بیان درخواست
- (۲) بیان پرسش
- (۳) بیان توصیه

۷. روند تغییرات معنایی و دستوری‌شدگی

همانگونه که پیش از این بیان شد، لاینز (1977)، لوینسون (1983)، وِبر (1991)، و فیلمور (1997) و محققان بسیاری دیگر بر این موضوع اتفاق نظر دارند که اشاره‌گرهای *this* و *that* در معنای مفهومی - گزاره‌ای (ارجاعی) دارای سه کاربرد (۱) برون‌زبانی (ایمائی / نمادین)، (۲) مرجع‌داری و (۳) اشارهٔ متنی (محض / غیرمحض) هستند. هیملمن (1996-1997) ضمن معرفی کاربرد «تشخیصی» به‌منزلهٔ چهارمین کاربرد ارجاعی معتقد است هیچ‌کدام از این کاربردها بر دیگری تقدم ندارند؛ به عبارت دیگر، هیچ‌کدام از دیگری مشتق نشده‌اند. در مقابل، دیسیل (1997, p. 7) مطابق با دیدگاه‌های بوهلر (1934) و لاینز (1977) و همچنین با استناد به اصول حاکم بر سه حوزهٔ فراگیری زبان، نظریهٔ نشان‌داری^{۶۰} و دستوری‌شدگی نشان داد کاربرد برون‌زبانی اشاره‌گرها پایه‌ای بوده و سایر کاربردهای گزاره‌ای از آن مستخرج شده‌اند. نگارندگان به پیروی از این رویکرد، اعتقاد دارند کاربرد اولیهٔ عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» در زبان فارسی از معنای عینی و مرتبط با جهان خارج به معنای انتزاعی و مرتبط با بافت‌های زبانی متحول شده‌اند. بر همین اساس، کاربردهای اولیهٔ «این» و «آن» در زبان فارسی به‌صورت طیف ۱ معرفی می‌شود:

طیف (۱): برون‌زبانی (ایمائی < نمادین) < مرجع‌داری < متنی (متنی محض < متنی غیرمحض)

همانگونه که نمونه‌های کاربرد «این» و «آن» در بافت‌های انتقالی نشان می‌دهند، روند تغییرات معنایی و فرایند دستوری‌شدگی آن‌ها در بافت‌های انتقالی یکسان بوده است؛ بدین معنی که،

عناصر زبانی مذکور با حفظ پیوند نحوی، معنایی و نوایی به منزله عنصری از دستور جمله، علاوه بر معنای ارجاعی، معنای گفتمانی اعم از متنی، ذهنی و بین‌ذهنی را در بافت‌های انتقالی اکتساب کرده‌اند. مطابق با پیش‌بینی تراگوت و داشیر (2000) مراحل احتمالی تغییرات معنایی «این» و «آن» در بافت‌های انتقالی را می‌توان به صورت طیف ۲ نشان داد:

طیف (۲): بازیابی اطلاعات زبانی < فرافکن اشاره‌ای > عاطفی < اجتنابی > تشخیصی

مطابق با طیف ۲، بافت تشخیصی نسبت به سایر موارد بیانگر حرکت بیشتر این عناصر زبانی در مسیر دستوری‌شدگی است. همانگونه که پیش از این ملاحظه شد، «این» و «آن» در این بافت، علاوه بر معنای ارجاعی، به دلیل توجه به نیازهای ارتباطی مخاطب دارای معنای بین‌ذهنی از نوعی نگرشی بوده که در نهایت به سبب ایجاد بستر لازم برای برقراری تعامل بهتر موجب هم‌بستگی میان گوینده و شنونده و لذا بیانگر معنای بین‌ذهنی هم‌بستگی - محور به منزله بالاترین مرحله از دستوری‌شدگی است. بر همین اساس، «این» و «آن» در بافت تشخیصی نسبت به بافت اجتنابی که در آن برای حفظ وجهه مخاطب از کاربرد الفاظ ناخوشایند پرهیز می‌شود و لذا بین‌ذهنی نگرشی است، دستوری‌تر شده‌اند. همچنین بافت اجتنابی به نوبه خود نسبت به بافت عاطفی مرحله پیش‌رفته‌تری از دستوری‌شدگی را نشان می‌دهد. چراکه، در بافت اجتنابی معنای بین‌ذهنی (معنای مرتبط با مؤلفه تعامل گوینده - شنونده) برجسته می‌شود؛ در حالی که، بافت عاطفی معنای مرتبط با نگرش گوینده را بیان می‌کند. تقدم کاربرد بازیابی اطلاعات زبانی بر سایر بافت‌ها نیز از این جهت موجه است که کاربرد متنی در پیش‌زمینه قرار می‌گیرد و معنای مرتبط با مؤلفه سازماندهی گفتمان از طریق این عنصر زبانی برجسته می‌شود. همچنین، از آنجایی که بافت بازیابی اطلاعات متضمن توجه به مدیریت و کنترل موضوعی گفتمان است نسبت به بافت فرافکنی که مؤلفه نگرش گوینده را برجسته می‌کند، تقدم بیشتری دارد. از این رو، بر اساس طیف تغییرات معنایی مد نظر تراگوت و داشیر (2000)، ترتیب احتمالی تغییرات معنایی و مراحل دستوری‌شدگی «این» و «آن» را می‌توان به صورت طیف کلی ۳ نشان داد:

طیف (۳): معنای ارجاعی (اولیه) < معنای ارجاعی و گفتمانی در بافت‌های انتقالی

هوانگ^{۱۱} (2014, p. 195) به نقل از لوینسون و هورن ادعا می‌کند *that* در زبان انگلیسی و بسیاری از زبان‌های دیگر بی‌نشان^{۱۲} و *this* نشاندار^{۱۳} است. بر همین اساس، به نظر می‌رسد *that* بیشتر از *this* مستعد دستوری‌شدگی باشد. بالین‌حال، تا آنجا که بررسی داده‌های تحقیق حاضر

نشان می‌دهند زبان فارسی خلاف این پیش‌بینی را نشان می‌دهد؛ بدین معنی که بر خلاف «آن» در بسیاری موارد پیوند نحوی، معنایی و نوایی «این» با جمله میزبان قطع شده و توانسته است به‌منزله یک نقش‌نما، به‌صورت غیرتجدیدی، معانی گفتمانی اعم از متنی، ذهنی و بین‌ذهنی را اکتساب کند. این موضوع، بیانگر دستوری‌شدگی بیشتر عنصر زبانی «این» در مقایسه با «آن» است. از این رو، براساس شواهد به‌دست‌آمده در تحقیق حاضر^۴ و طیف رویه‌ای/غیرگزاره‌ای شدن (معنای مفهومی < معنای مفهومی-رویه‌ای < رویه‌ای) تراگوت و داشِر ترتیب احتمالی تغییرات معنایی و مراحل پیشنهادی فرایند دستوری‌شدگی نقش‌نمای گفتمانی «این» به‌صورت طیف کلی ۴ معرفی می‌شود:

طیف (۴): معنای ارجاعی (اولیه) < معنای ارجاعی و گفتمانی در بافت‌های انتقالی < معنای گفتمانی

مطابق با طیف فوق، با در نظر گرفتن مؤلفه‌های چندگانه موقعیت گفتمان و همچنین تنوع معنای بین‌ذهنی (متنی، نگرشی، واکنشی و هم‌بستگی - محور)، ترتیب احتمالی اکتساب معنای متنی، ذهنی و بین‌ذهنی «این» پس از بافت‌های انتقالی به‌منزله نقش‌نمای گفتمانی به‌صورت زیر پیشنهاد می‌شود:

طیف (۵) معنای متنی (تغییرات در روند موضوعی گفتمان/ ایجاد وقفه و صورت‌بندی بخش آتی گفتمان) < معنای ذهنی (برجسته‌سازی و تأکید بر روی بخش آتی گفتمان/ ایجاد تقابل و ارزیابی) < بین‌ذهنی (درخواست/پرسش/توصیه)

در مجموع، نگارندگان معتقدند تحولات معنایی و روند دستوری‌شدگی عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» گرایش تغییرات معنایی (گزاره‌ای) < (متنی) < (بین‌ذهنی) مد نظر تراگوت و داشِر (1989, pp. 34-35) را تأیید می‌کند. بدین معنی، که معنای گزاره‌ای - مفهومی آن‌ها به‌تدریج از معنای مرتبط با جهان خارج فاصله گرفته، به جهان متن (معنای متنی) و سپس به جهان ذهن گوینده (معنای ذهنی) و درنهایت به جهان تعاملی گوینده و شنونده (معنای بین‌ذهنی) منتقل شده است. بالاین‌حال، عناصر زبانی مذکور با توجه به‌کارکردشان در نمایه‌سازی مفاهیم مکانی مرتبط با گوینده به‌منزله مرکز اشاره، در آغاز فرایند دستوری‌شدگی (در معنای گزاره‌ای - مفهومی) از معنای ذهنی برخوردار بوده، به همین دلیل، طیف ذهنی‌شدگی (غیرذهنی < ذهنی < بین‌ذهنی) تراگوت و داشِر (2002) نمی‌تواند روند تغییرات معنایی عناصر مذکور را به‌خوبی توصیف کند.

لذا، با توجه به عدم دخالت موضع و نگرش گوینده در بیان معنای ذهنی در این مرحله، می‌توان طیف مذکور را برای «این» و «آن» به صورت زیر معرفی کرد:
 طیف (۶): ذهنی غیرشخصی < ذهنی شخصی < بین‌ذهنی

۸. نتیجه

همانگونه که مشاهده شد اکثر مطالعات صورت‌گرفته دربارهٔ عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» در زبان فارسی، با اطلاق اصطلاحات صفت یا ضمیر اشاره، تنها به ذکر تعاریف و جنبه‌های اشاره‌ای آن‌ها در سطح جمله پرداخته و به ابعاد کاربردشناختی و گفتمانی و روند دستوری‌شدگی آن‌ها در سطح گفتمان توجه چندانی نشده است. پژوهش حاضر، با رجوع به داده‌های زبان فارسی محاوره‌ای به واکاوی ابعاد کاربردشناختی و گفتمانی این عناصر زبانی در سطحی فراتر از سطح جمله پرداخته، به صورت اجمالی تغییرات معنایی و روند دستوری‌شدگی عبارات اشاره‌ای مذکور را از منظر هم‌زمانی موردبررسی قرار دهد.

تحلیل داده‌ها نشان داد گویشوران زبان فارسی در تعاملات روزمرهٔ خود عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» را در معنای گزاره‌ای - مفهومی به صورت برون‌زبانی اعم از ایمائی و نمادین، مرجع‌داری و متنی محض و غیرمحض به‌کار می‌برند. اما معنای این عبارات تحت‌تأثیر عوامل کاربردشناختی و گفتمانی متنوع شده و معانی مختلف گفتمانی اعم از متنی، ذهنی و بین‌ذهنی را اکتساب کرده‌اند. همانگونه که ملاحظه شد تحولات معنایی عناصر زبانی مورد مطالعه تدریجی است؛ بدین معنی که «این» و «آن» ابتدا در بافت‌های انتقالی، ضمن حفظ معنای گزاره‌ای - مفهومی، هم‌زمان معانی مرتبط با مؤلفه‌های موقعیت گفتمان را منتقل می‌کنند. به نظر می‌رسد ارتباط تنگاتنگ این عناصر با گوینده، زمان و مکان او موجب می‌شود ویژگی اشاره‌ای آن‌ها در تحولات معنایی مذکور به صورت آشکار قابل لمس باشد که این امر تأییدی بر تدریجی بودن روند مذکور است. بررسی‌های تحقیق حاضر همچنین نشان داد، تحولات معنایی «این»، بر خلاف «آن»، پس از بافت‌های انتقالی همچنان ادامه یافته و با ازدست دادن پیوندهای نحوی، معنایی و نوایی با جملهٔ میزبان، به‌منزلهٔ نقش‌نمای گفتمانی تنها معنای گفتمانی را برجسته می‌کنند. نقش‌نمای «این» در معنای متنی جهت تغییر در روند موضوعی گفتمان (طرح موضوع جدید/ خاتمهٔ (زیر)موضوع قبلی) و ایجاد وقفه برای صورت‌بندی بخش آتی گفتمان، در معنای

ذهنی به منظور برجسته‌سازی و تأکید بر روی بخش آتی گفتمان و ایجاد تقابل و بیان ارزیابی و در معنای بین‌ذهنی برای بیان درخواست، پرسش و توصیه مورد استفاده قرار می‌گیرد. بررسی تنوع معنایی و روند دستوری‌شدگی عبارات اشاره‌ای «این» و «آن» از منظر هم‌زمانی نیز نشان داد جهت‌مندی تنوع معنایی این عبارات گرایش تغییرات معنایی (گزاره‌ای) <متنی> <بین‌ذهنی> مد نظر تراگوت و داشیر (1989, pp. 34-35) را تأیید می‌کند. بدین معنی، که معنای گزاره‌ای آن‌ها متنی، ذهنی و در نهایت بین‌ذهنی شده است. با این حال، عناصر زبانی مذکور با توجه به کارکردشان در نمایه‌سازی مفاهیم مکانی مرتبط با گوینده در آغاز فرایند دستوری‌شدگی از معنای ذهنی برخوردار بوده، به همین دلیل، طیف غیرذهنی <ذهنی> بین‌ذهنی تراگوت و داشیر (2002) به صورت ذهنی غیرشخصی <ذهنی شخصی> بین‌ذهنی پیشنهاد می‌شود.

حال به لحاظ نظری این سؤال مطرح می‌شود که ذهنی بودن معنای عبارات اشاره‌ای مذکور در آغاز روند دستوری‌شدگی، به دلیل پیوند ذاتی با گوینده به منزله یکی از ارکان اصلی موقعیت گفتمان، چه تأثیری در روند اکتساب معنای گفتمانی توسط آن‌ها داشته است. به نظر می‌رسد مقایسه روند دستوری‌شدگی این عبارات با برخی عبارات واژگانی که معنای آن‌ها از آغاز غیرذهنی بوده و روند تغییرات معنایی در آن‌ها طیف غیرذهنی <ذهنی> بین‌ذهنی تراگوت و داشیر را تأیید می‌کند می‌تواند در این زمینه روشنگر باشد.

بر اساس مطالعات صورت گرفته در زمینه عبارات واژگانی نظیر «یعنی، بالأخره، آخه» (نورا، ۱۳۹۴) و «آره/نه» (قادری نجف‌آبادی، ۱۳۹۸) معنای گزاره‌ای - مفهومی این عناصر بدون ارتباط با گوینده تعیین می‌شود. بنابراین، روشن است برخلاف عبارات اشاره‌ای مکانی، تحول معنایی و در نهایت دستوری‌شدگی این عبارات واژگانی در کاربرد گزاره‌ای - مفهومی آغاز نشده باشد. با توجه به آنچه گفته شد مشخص می‌شود دستوری‌شدگی عبارات اشاره‌ای در مقایسه با عبارات واژگانی فوق با سهولت بیشتری صورت می‌گیرد. با اینکه اثبات چنین ادعایی نیازمند پژوهش‌های بیشتری است، اما به نظر می‌رسد پیوند ذاتی عبارات اشاره‌ای با موقعیت مکانی گوینده (به‌منزله منشأ ذهنی‌شدگی معنایی) سبب می‌شود اکتساب معنای گفتمانی از طریق آن‌ها نسبت به عبارات واژگانی فوق با سهولت بیشتری اتفاق افتاده و لذا گویندگان گرایش بیشتری به استفاده از این عناصر زبانی برای بیان معنای متنی، ذهنی و بین‌ذهنی دارند.

بی‌تردید پژوهش‌های بیشتر پیرامون مقایسه روند دستوری‌شدگی اشاره‌های مکانی از منظر هم‌زمانی و خصوصاً در زمانی با مقوله‌های زبانی دیگر به‌خصوص اشاره‌های زمانی «حالا» و «بعد»، براساس دیدگاه‌های تراگوت و داشِر و همچنین آراء سایر محققان، می‌تواند به روشن شدن جنبه‌های مبهم تحولات معنایی و روند دستوری‌شدگی آن‌ها بینجامد. این مهم به مطالعات دیگر سپرده می‌شود.

۹. پی‌نوشت‌ها

1. grammaticality
2. Halliday and Hasan
3. Lyons, J.
4. Fillmore, C. J.
5. Levinson, S.C.
6. Diessel, H.
7. conceptual
8. propostional
9. exophoric
10. gestural
11. symbolic
12. anaphoric uses of deictic terms
13. textual deixis
14. impure textual deixis
15. pure textual deixis
16. Lichtenberk, F.
17. Fischer, O. A. Rosenbach and D. Stein
18. Brinton, L. J.
19. cline
20. Traugott, E. C. and R. B. Dasher
21. referentail
22. Lakoff, R.
23. psychological closeness
24. affective solidarity
25. Hayashi, M. & Yoon, K.
26. placeholder use
27. avoidance use
28. interjective hesitator use
29. conceptual
30. textual

31. interpersonal
32. propositional
33. local
34. global
35. subjective
36. inresubjective
37. face
38. pragmatic strengthening
39. subjectivity
40. inter-subjectivity
41. Ghesquiere, L.
42. attitudinal inter-subjective
43. response inter-subjective

۴۴. در این پژوهش، عبارات اشاره‌ای در معنای گزاره‌ای-مفهومی به صورت کج نوشته می‌شود.

۴۵. در این پژوهش، چند نقطه (...) به بخش‌های حذف‌شده، یک کاما (,) به مکث کوتاه و دو کاما (,) به مکث طولانی اشاره دارد.

46. deictic projection
47. recognitional

۴۸. در این پژوهش، عبارات اشاره‌ای در بافت‌های انتقالی به صورت کج و برجسته نشان داده می‌شوند.

49. deixis am phantasma
50. deictic projection
51. McNeill, D., Cassell, J., & Levy, E.T.
52. Yule, G.
53. psychological distance
54. unspecified reference
55. Himmelmann, N.
56. private

۵۷. از خانم دکتر اعظم نورا پی خاطر روشنگری در این زمینه و ارائه نمونه فوق تشکر می‌کنیم.

۵۸. لازم به ذکر است عدم برخورد با نمونه‌های کاربرد عبارت اشاره‌ای «آن» به عنوان نقش‌نمای گفتمانی ممکن است به دلیل محدودیت پیکره مورد بررسی در این پژوهش باشد و بررسی پیکره‌های وسیع‌تر بخصوص سبک‌های گفتمانی خاص می‌تواند خلاف این نتایج را نشان دهد.

۵۹. به سبک متعارف، برای اشاره به معنای "این" در کاربردهای اولیه (ارجاعی) و بافت‌های انتقالی اصلاح "عبارت اشاره‌ای" و برای اشاره به معنای آن در کاربردهای گفتمانی اصطلاح "نقش‌نمای گفتمانی" انتخاب شد است.

60. markedness theory

61. Huang, James, C.-T.
62. unmarked
63. marked

۱۰. منابع

- صدری، غ.ر.، حکمی، ن.، و حکمی، ن. (۱۳۸۲). فرهنگ معاصر فارسی. تهران: فرهنگ معاصر.
- عمید، ح. (۱۳۴۲). فرهنگ فارسی عمید. تهران: ابن سینا.
- مشکور، م.ج. (۱۳۵۰). دستورنامه در صرف و نحو زبان فارسی. تهران: شرق.
- معین، م. (۱۳۷۴). فرهنگ معین. تهران: امیرکبیر.
- ناتل خانلری، پ. (۱۳۵۱). دستور زبان فارسی. تهران: طوس.
- قادری نجف‌آبادی، س. (۱۳۹۸). بررسی کاربردهای معترضه عبارات آره و نه در گفتمان روزمره زبان فارسی. رساله دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
- نورا، ا. (۱۳۹۴). بررسی ابعاد دستوری شدن نقش‌نماهای گفتمان در فارسی روزمره. رساله دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه اصفهان.
- نورا، ا. (۱۳۹۴). بررسی چندنقشی بودن هم‌زمانی نقش‌نمای گفتمانی «حالا» از منظر (بین‌ذهنی‌شدگی). پژوهش‌های زبانی، ۲، ۱۲۱-۱۴۰.

References

- Amid, H. (1963). *Amid's Persian Dictionary*. Tehran: Ebne Sina. [In Persian].
- Auer, J. C. P. (1984). Referential problems in conversation. *Journal of Pragmatics*, 8, 627-648.
- Brinton, Laurel J. (2008). *The comment clause in English: Syntactic origins and pragmatic development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bühler, K. (1934). *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Fischer. [1990. Goodwin. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Cook, Haruko. M. (1993). Function of the filler ano in Japanese. In: Choi, Soonja (ed.), *Japanese/Korean linguistics*. Vol. 3, 19-37. Stanford: CSLI.

- Diessel, H. (1999). *Demonstratives: Form, function and grammaticalization*. Amsterdam: Benjamins.
- Eckardt, R. (2009). Avoid pragmatic overload. In M. M. Hansen & M. J. Visconti (eds.), *Current trends in diachronic semantics and pragmatics* (21-41), Bingerly: Emerland.
- Fillmore, C. J. (1982). Towards a descriptive framework for spatial deixis. In: Jarvella, Robert J. and Klein, Wolfgang, *Speech, place, and action: Studies in deixis and related topics*. 31-59. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Fillmore, C. J. (1997). *Lectures on deixis*. Stanford: CSLI Publications.
- Furkó, B.P.(2014). Cooptation over grammaticalization. *Argumentum*, 10, 289-300.
- Furkó, P. B. (2005). *The Pragmatic Marker- discourse Marker Dichotomy Reconsidered: The Case of Well and of Course*. Unpublished PhD. Dissertation, University of Debrecen, Hungary.
- Ghaderi Najafabadi, S. (2019). *A Study of Thetical Uses of 'are and no Expressions in the Daily Persian Discourse*. PhD.Dissertaion in Linguistics. University of Isfahan [In Persian].
- Ghesquiere, L., Brems, L., & Velde, F. (2012). Intersubjectivity an intersubjectification: Typology and operationalization. *Journal of English Text Construction*. 5(1): 128-152.
- Günthner, S. (1999). Entwickelt sich der Konzessivkonnektor obwohl zum Diskursmarker? Grammatikalisierungstendenzen im gesprochenen Deutsch. *Linguistische Berichte*. 180: 409-446.
- Halliday, M.A.K., & Requiya, H. (1976). *Cohesion in English*. London and New York: Longman.
- Haspelmath, M. (2004). On directionality in language change with particular reference to grammaticalization. In Fischer, O., Norde, M. & Perridon, H. (Eds.). *Up and down the cline: The nature of grammaticalization*. (pp. 17-44), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- Hayashi, M., & Yoon, K. E. (2006). A cross-linguistic exploration of demonstratives in interaction: With particular reference to the context of word-formulation trouble. *Studies in Language*. 30: 485–540.
- Heine, B. (1992). Grammaticalization chains. *Studies in Language*. 16(2), 335-68.
- Himmelman, N. (1996). Demonstratives in narrative discourse: A taxonomy of universal uses. In: Fox, Barbara (ed.), *Studies in Anaphora*. 205–54. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Himmelman, N. (1997) *Deiktikon, Artikel, Nominalphrase*. Zur Emergenz syntaktischer Struktur. Tübingen: Narr.
- Hinds, J. (1975). Interjective demonstratives in Japanese. *Descriptive and Applied Linguistics*. 8: 19-42.
- Hopper, P. J., & Traugott, E.C. (1993). *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Huang, James, C.-T. (2014). *The handbook of chinese linguistics*. Malden, MA: Wiley-Blackwell Publisher.
- Jucker, A., Smith, S., & Ludge, T. (2003). Interactive aspects of vagueness in conversation. *Journal of Pragmatics*. 35: 1737-1769.
- Kaltenböck, G., Heine, B., & Kuteva, T. (2011). On thetical grammar. *Studies in Language*. 35(4), 848–893.
- Kuteva, T. (2012). On the cyclic nature of grammaticalization. In Ik-Hwan, L., Young-Se, K., Kyoung-Ae, K., Kee-Ho, K., Il-Kon, R., Seong-Ha, K., Jin-Hyung, K., Hyo Young, L., Ki-Jeong, K., Hye-Kyung, K. & Sung-Ho, A. (Eds.), *Issues in English linguistics*. (pp. 50-67), Seoul: Hankookmunhwasa.
- Lakoff, R. (1974). Remarks on this and that. In: *Proceedings of the Tenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. 345–356.
- Lehmann, Ch. (2004). Theory and method in grammaticalization. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*. 32(2), 152–187.

- Levinson, S.C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson, S.C. (2000). *Presumptive meanings: The theory of generalized conversational implicature*. Cambridge: MIT press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*, Vols 1&2. London: Cambridge University Press.
- Makoto Hayashi, Kyung-eun Yoon, (2010). A cross-linguistic exploration of demonstratives in interaction: With particular reference to the context of word-formulation trouble. In *Fillers, Pauses and Placeholders* (Nino Amiridze, Boyd Davis, Margaret MacLagan, eds.), Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins. pp. 33–66.
- McNeill, D., Cassell, J., & Levy, E.T. (1993). Abstract deixis. *Semiotica*. 95-1/2, 5-19.
- Moeen, M. (1995). *Moeen Dictionary*. Tehran: Amirkabir. [In Persian].
- Moshkvar, M.G. (1971). *A formulary on Morphology & Syntax of the Persian*. Tehran: Shargh. [In Persian].
- Natel Khanlari, S. (1972). *A Grammar of the Persian*. Tehran: Toos. [In Persian].
- Noora, A. (2015). *A Study of the Grammaticalization of Discourse Markers in Everyday Persian*. PhD Dissertation in Linguistics, University of Isfahan. [In Persian].
- Noora, A. (2015). Synchronic multifunctionality of the discourse marker Hâlâ ('now') from the perspective of (Inter) subjectification. *Linguistic Researches*. 2: 121-140. [In Persian].
- Sadri, Gh. R., Hakami, N., & Hakami, N. (2002). *A Contemporary Dictionary of the Persian*. Tehran: Farhang Moaser. [In Persian].
- Traugott, E. (2010). (Inter)-subjectivity and (inter)subjectification: A reassessment. In K. Davidse, L. Vandelanotte & H. Cuyckens (eds.). *Subjectification, intersubjectification and grammaticalization*. (29-70), Berlin: De Gruyter Mouton.
- Traugott, E. C. (1989). On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. *Language*. 65: 31–55.

- Traugott, E.C., & Dasher, R.B. (2002). *Regularity in semantic change*. *Cambridge Studies in Linguistics*, 96. Cambridge: Cambridge University Press.
- Traugott, E. C. (1995). The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization. *Paper presented at the International Conference of Historical Linguistics XII*, Manchester 1995.
- Traugott, E. C. (2003). Constructions in grammaticalization. In Joseph, Brian D. & Richard D. Janda (eds.). *The Handbook of Historical Linguistics*. Oxford: Blackwell. Pp. 624–47.
- Webber, B. L. (1991). Structure and ostension in the interpretation of discourse deixis. *Language and Cognitive Processes* 6: 107–135 .
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.